

GÖKALP'A GÖRE BİLİMİN AMACI VE YÖNTEMİ

Rıza FİLİZOK

1912-1918 yılları arasında değişik dergilere yazdığı yazılarda teorik sosyoloji ile millî sosyoloji meselelerini ele alan Gökalp, önce yöntem meselesi üzerinde durdu. 1912 yılında "Bir Kavmin Tetkikinde Takip Olunacak Usûl" makalesini yayınladı. Gökalp'e göre, bir kavmi (peuple) ilmî olarak incelemek için öncelikle göz önünde tutulması gereken ilke, o kavmin gelecekte nasıl olması lâzım geldiğini değil, geçmişte ve şimdiki halde nasıl olduğunu araştırmaktır. Güzel sanatların amacı nasıl sanatsa, ilmin amacı da ancak ilim olmalıdır. Gerçi ilmî araştırmaların sonuçlarından bir takım yararlı uygulama alanları doğar, fakat araştırmacıların amaçları doğrudan doğruya bu olmamalıdır. İlim, araştırma yaparken sadece hakikatin peşindedir. Pratik amaçlar peşinde koşan sosyal bir sanat, işlerin baskısı altında alelacele ve yanlış hükümler vermek mecburiyetinde kalır. İlim, hakikati pratik amaçlara feda etmez. İlim adamları hür ve sabırlı bir şekilde çalışmak zorundadır. Diğer taraftan âlimler, hiçbir pratik amaç güdülmeden ulaşılan ilmî hakikatlerin pratik sonuçlarının kendi milletine ve insanlığa yararlı olabileceğini bildikleri için büyük fedakârlıklarla çalışırlar. Bundan dolayı âlimler, ruhlarında böyle yüksek bir ideal bulunmazsa başarılı olamazlar. Bilim adamı bu paradoksu doğru yaşamak zorundadır: Araştırmalarında pratik amaç gütmeyecektir ama her bulunmuş hakikatin pratik yararları olduğunu bildiğinden işine büyük bir şevkle sarılacaktır. İşini büyük bir heyecanla yapacak ama, işine heyecan karıştırmayacaktır: "Cemiyet için en faydeli san'at, içtimaî faydeleri düşünmeyen bediî sanat olduğu gibi, en çok amelî neticeler doğuran bilgi de amelî endişelerden mücerred olan (yani pratik amaçlardan kurtulmuş olan) "müsbet ilim"dir." Bu durumda ilim, bir uygulama sahası değil bir teori sahasıdır. Pratik aşkı ilmi boğmamalıdır.

Bilim adamı, pratik endişelerden uzak olduğu gibi, tarafsız olmalı ve kavmî duygularından kurtulmalıdır. Milletimize karşı en büyük vazifemiz, onu olduğu gibi bilmektir: "O halde kavmimizi ilmî bir surette tedkik edebilmek için yalnız amelî endişelerden değil, vicdanımızdaki muazzez duygulardan da tecerrüd etmemiz (kurtulmamız) iktiza eder." Toplumun hastalıklarını ancak tarafsız olan ve duygularını işine karıştırmayan bir araştırmacı teşhis edebilir. Araştırmacı, iyimser bakış açılarından da, kötümser bakış açılarından da uzak durmalıdır. Gökalp bu sonuncu prensibi ifade ettikten sonra, ister istemez bir açıklama yapmak zorunda hissetmiştir. Çünkü, bilindiği gibi Gökalp daima kendisini iyimser hissetmiştir ve daima iyimser bakış açısından yana olmuştur. Bundan dolayı söz konusu prensipten sonra şu açıklamayı getirmiştir: Millî terbiye alanlar kavimlerine karşı iyimserdir, buna karşılık millî terbiye almayanlar kavimlerine karşı kötümser duygular taşırlar. Gökalp'ın bu gözlemi oldukça derin ve gerçekçidir; aydınlarımız genellikle karamsarlığı benimsemişlerdir. Bu durumda Gökalp, bakış açılarını dengelemek

için kavmine iyimser bir gözle bakmayı tercih etmiştir. Ancak Gökalp, buna rağmen prensibin çığnmemesinden yanadır: "Hisse tâbiyet ister nikbinâne ister bedbinâne olsun, her iki surette de ilmî tedkikler için tehlikelidir. İlmî tedkikler yapmak isteyen bir müteharri (araştırmacı), bütün hislerden tecerrüd ederek (arınarak) saf bir akıl haline gelmelidir." O halde ilim, duygu sahası değildir, akıl sahasıdır.

İlim yapmak için teorik kalmak ve akılcı olmak da yetmez: Akıl kavramından iki türlü manâ anlarız:

1) Yaratılmış akıl: Bu durumda akıl, bizden evvel hiyerarşik (genelden özele doğru sıralanmış) bir surette tasnif olunmuş kavramların (mefhumların) toplamıdır. Gökalp'ın bu sözle ne anlatmak istediğini kavramak için mantıktaki beş tûmeli ve bunların hiyerarşik sıralanışını hatırlamak gerekmektedir. Prophyrios'un İsağoji adlı eserinde açıklanan ve klasik mantığa ilâve edilmiş olan beş tûmel şunlardır: Cins, tür (nev'i), ayırım, özgülük (hassa), ve ilinti (ârâz). Klasik mantık geleneğinde kavramlar bu beş sınıfa göre tasnif edilirdi. Kavramların hiyerarşik sıralanışı da Prophyrios Ağacı olarak bilinirdi. Klâsik mantıkta kavram tanımları beş tûmele ve bu hiyerarşiye göre yapıldı. Gökalp ilmî araştırmaların bu kurulmuş mekanizmalara göre düşünerek yapılamayacağı görüşündedir. Bu tarz düşünmek, "Yaratılmış akıl" ile düşünmek demektir. Biz böylece dışımızdaki gerçekleri (şeniyet -réalité) zihnimize önceden var olan kavramların çerçevesine sıkıştırmış oluruz. Bu ise gerçeklerin değişmesine sebep olur.

2) Yaratıcı akıl: Halbuki aklın görevi, zihnimize kavramları dıştaki gerçeklere uygun bir surette yeniden tanzim ve tasnif etmektir. İlim açısından günümüzde geçerli olan akıl bu ikincisidir. Gökalp, görüldüğü gibi, bilimde, **tümevarımcıdır**.

Yaratılmış, otomatik (mihanikî) akıl ile düşünmek, zihindeki kavramlardan dışarıdaki gerçeklere doğru gitmektir. Bu tip akıl yürütmeye "istidlâl (déduction) denir. Yaratıcı ve canlı akıl ile düşünmek ise dıştaki gerçekleri inceleyerek kavramları bu tedkiklerden çıkarmaktır. Bu tip akıl yürütme tarzına da "istikra (induction, épagogique) denilir. Araştırmacı, bir kavmi araştırmaya başlamadan evvel, eskiden beri o kavim hakkında öğrendiği kavramları, bilgileri zihninden atmalıdır. Bilim adamı, Descartes'in geçici ve metodik şüphe usulünü kullanarak gerek halk arasında yerleşmiş bilgileri, gerek daha önceden yapılmış ilmî araştırmaların sonuçlarını şüpheli bilgiler saymalıdır. **Araştırmacı, halkın ve bilim adamlarının söyledikleriyle uğraşacağına doğrudan doğruya olgularla ilgilenmelidir.** Bilim adamının yapacağı ilk iş dışarıdaki gerçeği oluşturan özel ve somut olguları tesbit etmektir. İkinci adım, tümevarım "istikra (induction) yoluyla olgulardan birinci derecedeki kavramları çıkarmaktır. Üçüncü adım, aynı yolla bu birinci derecedeki kavramlardan yükselerek ikinci, üçüncü vb. derecedeki genel ve soyut kavramları çıkarmağa çalışmalıdır. Gerçi bu yöntem de birincisi gibi, sonuç olarak hiyerarşik bir şekilde sınıflandırılmış bir kavramlar dizisi yaratır, ve bir **tümdengelimidir**, ama bu kavramlar artık gerçeklere dayanır, öncekiler gibi düşünce geleneğinin ürünleri değildir. Bilmeliyiz ki bu şekilde yapılmış ilmî araştırmalardan çıkacak bazı kavramlar, aklımıza garip görünen bir takım paradokslar (aykırı düşünceler) yaratabilir. Durkheim'ın dediği gibi ilim bir takım paradokslar bulmak için uğraşmaz, fakat incelemeleri sonunda zorunlu olarak paradokslara ulaşırsa bundan da kaçmaz. Çünkü, ilmî hakikatler herkesin kabul ettiği günlük kanaatlere ulaşacaksa, derin ilmî tedkikler yapmak niye?

Sonuç olarak, Gökalp'a göre ilmî araştırmalar üç prensibe dayanmak zorundadır:

1) Araştırma pratik amaçlı olmamalı, sırf nazari "spéculatif" olmalıdır.

2) Hissî olmamalı, aklî olmalıdır.

3)Tümdengelimli olmamalı, tümevarımlı olmalıdır.

Gökalp bu şartları bir cümlede toplayarak şu ilkeye ulaşır:

"Tedkikler, öznel (nefsî, subjectif) olmamalı, nesnel (şey'î, objectif) olmalıdır."

Ancak, bir araştırmanın nesnel olması da, ilmî olması için yeterli değildir. Bir araştırmanın ilmî olabilmesi için araştırılan konunun bağımsız bir gerçekliği (realite) olması gerekir. Meselâ "kavim" bağımsız bir gerçeklik alanı olarak görülmüyorsa bunun üzerinde ilmî bir araştırma yapılamaz. Kavmi fertlerin bir toplamı olarak görenler, onu bağımsız bir gerçek olarak kabul etmiyorlar demektir. Kavim üzerinde araştırma yapacak birisinin kavmi bağımsız sosyal gerçeklerin ortaya çıktığı bir alan olarak görmesi gerekir. **Başka bir şekilde ifade edilecek olursa, bir araştırma yapılırken bu araştırmanın hangi ilmin bakış açısına göre yapılacağını önceden tayin etmek gerekir.** Kavim, ne biyolojinin ne psikolojinin bakış açılarına göre incelenemez, o ancak sosyal gerçeği inceleyen sosyoloji biliminin bakış açısına göre incelenebilir. Bir ilmin mevcut olabilmesi için bağımsız bir gerçekliği olan bir konusu olmalıdır. Ancak bu da yetmez; bu gerçekliğin "muayyeniyet (détèrminisme)" ilkesine uyması gerekir. Determinizm olmasaydı, ilim kurulamazdı. Bundan dolayı sosyal determinizmi bir ilke olarak sosyolojide kabul etmemiz gerekir.

©<http://www.ege-edebiyat.org>